

Formentera, 300 anys

per Joan Mari Cardona

El dia 24 de desembre es complirà el tercer centenari de la data del primer acte amb el qual pogué iniciar-se el repoblament definitiu de l'illa de Formentera.

Marc Ferrer de Joan era un patró molt arriscat. Per dur blat a Eivissa, que sovint n'estava molt necessitada, hagué de patir una rigorosa temporada darrere les reixes de les torres de Serrans, a València.

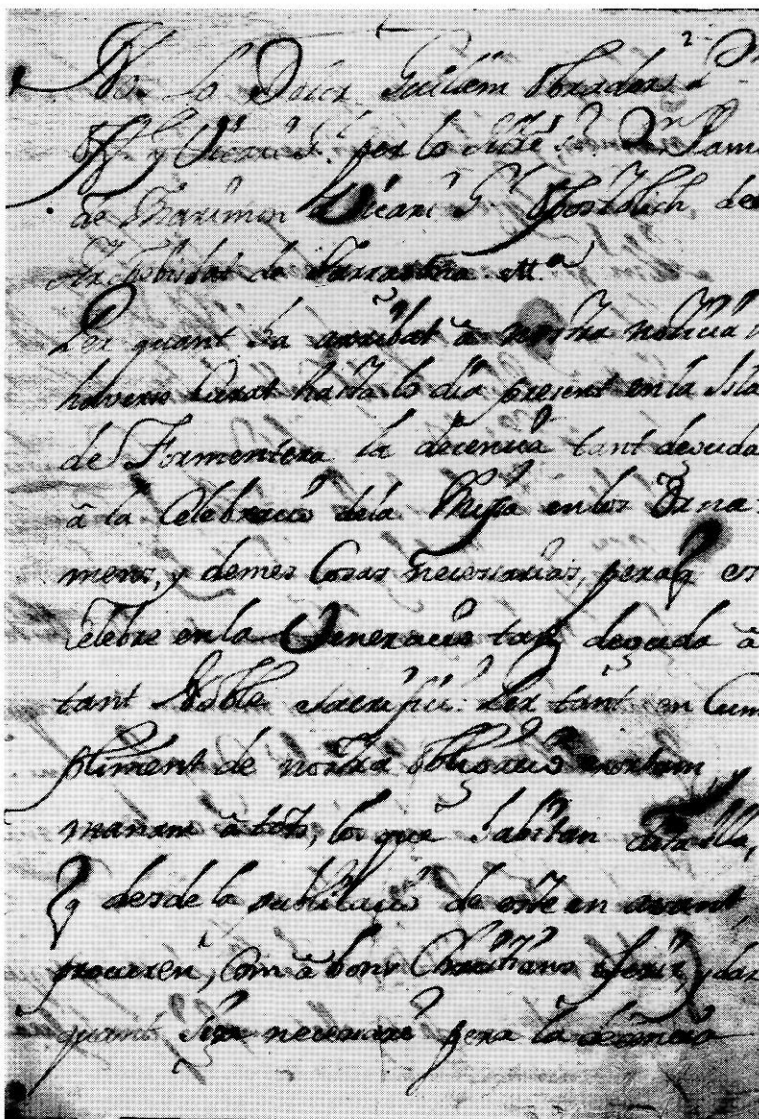
Després, per aquest motiu i fent-se passar oficialment per pobre, aconseguí que el rei li fes mercè del primer establiment de terres emboscades de Formentera: mitja llegua en quadre. Quatre anys després, arribà la segona gràcia del cap de la Mola i el Carnatge (1699), al mateix temps que el seu gendre, Antoni Blanc d'Antoni, ben aconsellat pel sogre, aconseguia que li fos establert un quart de llegua, també al quadre, al Clot del Magraner, a Porto-salé.

Que el patró Marc Ferrer no es pogués considerar més que oficialment un pobre, ho demostra el fet que ja posseïa la hisenda de can Parreta a Sant Jordi, on solia tenir alguns esclaus a fer feina.

Així, doncs, en acabar el segle XVII, totes les terres emboscades de Formentera aptes per arrancar-ne els pins i començar-hi a fer habitatges, per tal de poder-hi viure i conrear-les, eren a les mans d'ells dos, Marc Ferrer i Antoni Blanc.

Com que el bosc no donava guanys, la conseqüència natural immediata fou que tots dos començaren a anar en cerca d'eivissencs que volguessin traslladar-se a viure a Formentera, sotmesos a un estricta pla de repoblament en què es preveia i s'ordenava tot l'esdevenidor: treure el boscatge,

1718.
La capella
de Formentera.

tancar amb parets les terres que cada u rebia i havia de treballar a ús de bon conreador, sembrar arbres fruiters, aixecar cases en els punts escollits per a nuclis urbans, obrir camins, construiraljubs i cisternes...

Cal tenir present com el decret de 1718 encara deixa preveure la possibilitat que els pobladors de

Formentera es veiessin obligats a abandonar l'illa, cosa que ja no es troba més endavant, en celebrar-se una assemblea general en la qual acorden construir l'església nova (1724).

de la Capella de aquella, y comprar tots los hornamens y demes cosas necesarias per a tant sagrat effecte.

La Roqueta i can Torres, un dels primers establiments del segle XVIII concedits per Antoni Blanc. (Foto: Joan Marí Cardona.)

Ytem: per quant nos es ben notori que segons llista que para en poder del Molt Reverent Mossen Antoni Ribes, "nunch" -ara- Capellà de dita Ylla se han obligat tots los Abitadors i Conradores de dita Ylla ha fer los revoltions que conte dita llista, per a que de lo produit de ells es fessen alguns ornaments en la forma en dita llista expresada: per ço exortam y manam a tots aquells que sens la menor dilacio ho compleixquen. Y per a que tenga la deguda execucio exortam y manam al obrer que vuy dia es o per temps será que ab lo mes caritatiu y christia cel se aplique a que cada un de aquells compleixquen la sua

Es curiós comprovar com el llibre, tot i que duu en primer lloc el títol que indica la finalitat a què s'havia de destinar, posteriorment fou emprat per inscriure-hi partides de baptisme, en haver passat a l'illa els primers vicaris, tal com manifesta el segon títol.

Eivissa, aleshores, iniciava un creixement humà que ben aviat

obligaria a repoblar terres encara emboscades, especialment als grans quartons de Portmany (els Vedrans i Benimussa) i de Santa Eulàlia (Labritja i part de Peralta). Per això no fou difícil de trobar famílies eivissenques que passassin els Freus o que anassin directament al Caló i pujassin fins a la Mola. La majoria hi anà dels Amunts, però també d'altres indrets, com cala Llonga, les Salines, els Vedrans...

D'aleshores ençà tenim prou testimonis de l'establiment definitiu de moltes famílies eivissenques que es varen convertir en formentereres.

Una ullada damunt damunt a alguns documents demostra que ben aviat els nous formenterers varen sentir la necessitat d'ajuntar-se a les misses dominicals, per la qual cosa empraren la capella de la Tanca Vella, record d'un temps en què el desitjat poblament no fou possible (S. XIV). Decidiren aixecar una església

nova, quan la capella els era massa petita (1724). Les cases es dividiren en véndes. "La illa de la Formentera", com se sol veure esmentada sovint, no era ja altra cosa que una segona Eivissa.

A la darrerria del segle XVIII, totes dues illes, poblades per unes tretze mil persones, es convertiren en un bisbat propi, separant de Tarragona la parròquia de Santa Maria d'Eivissa (1782).

Amb l'arribada del primer bisbe, Manuel Abad y Lasierra, floreixen pertot arreu les noves plantes nascudes el Segle de les Llums: s'estrena una llengua nova i els camps es cobreixen d'arbres fruiters i ceps del pla de millores.

Tot anava molt bé, però, insensiblement, ens anaven llevant, als eivissencs i formenterers, allò que tenim de més nostre, perquè neix de l'interior del ser humà: la llengua. Més d'un capellà, aporugat per les directrius del bisbe, convertí Serra en Sierra, Costa en Cuesta...

1718, la capella de Formentera

Nos lo Doctor Guillem Obrador Prevere Oficial y Vicari General per lo Ylustre Senyor Don Ramon de Marimon, Vicari General Apostolich del Archebisbat de Tarragona, etc.

Per quant ha arribat a nostra noticia no haverse curat hasta lo dia present en la Ysla de Formentera la decencia tant deguda a la celebració de la Misa en los ornaments y demes cosas necessarias per a que es celebre en la veneració tant deguda a tant noble sacrifici: Per tant en cumpliment de la nostra obligació exortam y manam a tots, los que habitan dita Ylla, que desde la publicació de este en avant procuren, com a bons christians, oferir y dar quant siga necessari per a la decencia

La primera conseqüència de l'anterior decret del vicari general fou obrir un llibre destinat a la comptabilitat que havia de portar l'obrer encarregat cada any d'anar de casa en casa a recollir els donatius promesos pels pobladors de Formentera. El mateix tipus de lletra del títol demostra que aquest fou escrit pel mateix que prèviament havia transcrit el mencionat decret, no pel vicari de la capella.

Es ben clar que els de Formentera encara no havien pensat a fer cap església de bell nou. La capella, la de la Tanca Vella, naturalment, era suficient per a ells. Es tractava, segons el decret, d'emprar-la com a vicaria, per a la qual s'havien de tenir els ornaments i objectes de culte necessaris. Cal aclarir que abans del decret encara no s'havien celebrat la missa ni altres actes públics de religió, dels quals els nous pobladors sentien necessitat. Per això, abans del decret, ja s'havien ajuntat per determinar com s'havien de repartir entre tots la càrrega de les despeses de les adquisicions necessàries, abans que fos tramès a Formentera un vicari que residís a la capella. Què hi hauria fet si ni tan sols podia celebrar la missa per manca dels objectes imprescindibles? obligació fentlos entregar a aquells y entregarse a dit obrer de aquells en lo modo y forma que ho tenen promes; y per a que ningu puga allegar excusa, li donam y confe-

rim tot nostron poder, per a que ell per si puga obligarlos a cumplir lo que tenen promes per a la mes prompta desencia, sots les penes ben vistes a dits capella y obrer (ben vistes); y quant no estiga ab la deguda decencia es manara tancar la capella.

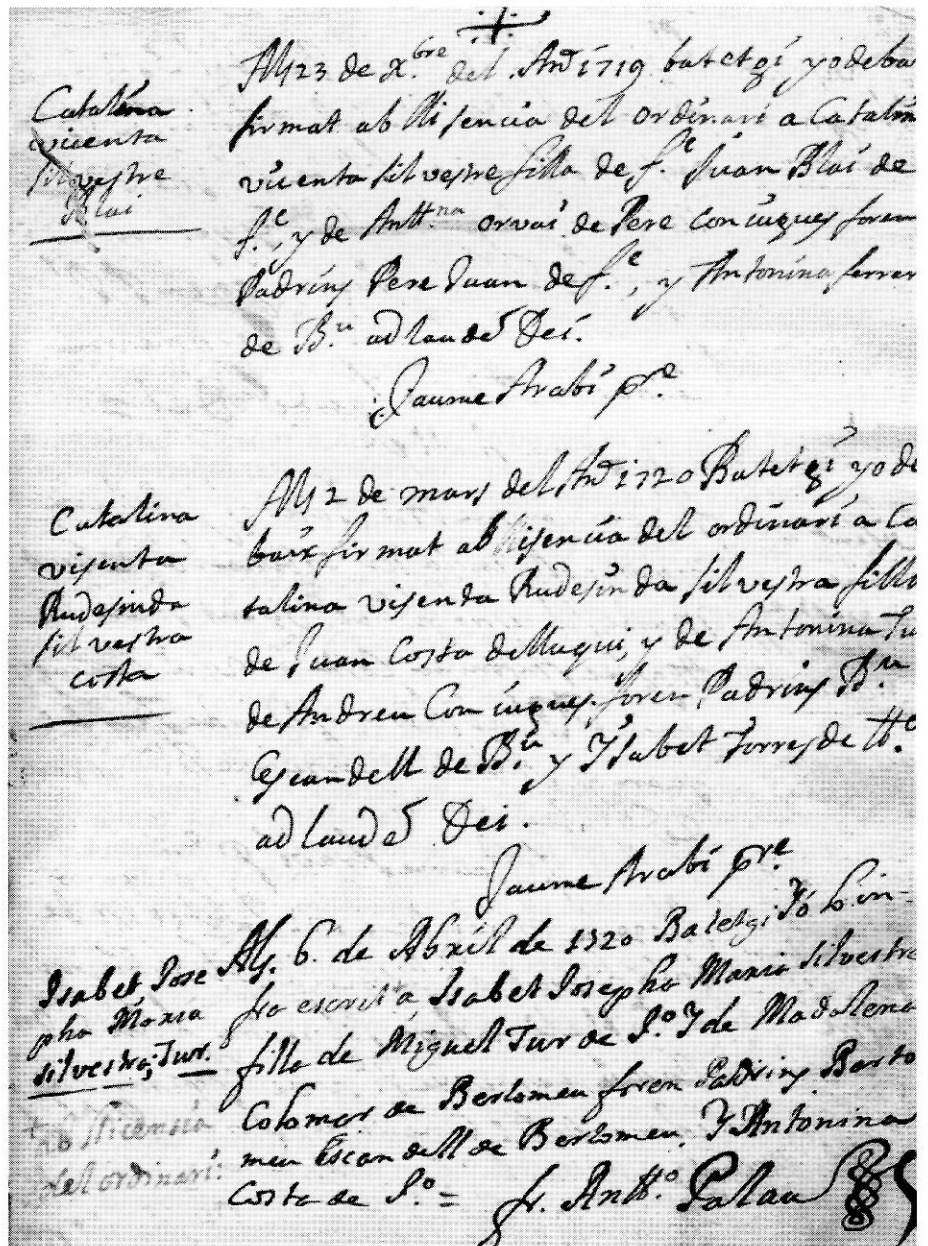
Ytem. Exortam y manam al obrer que vuy es o per temps será, que segons lo estil de la present Ylla tinga obligació de sortir al temps de la cullita a fer les plegues acostumades, y si estes se deixassen de fer per omicio del obrer, sera obligat a pagar(h)o de propi.

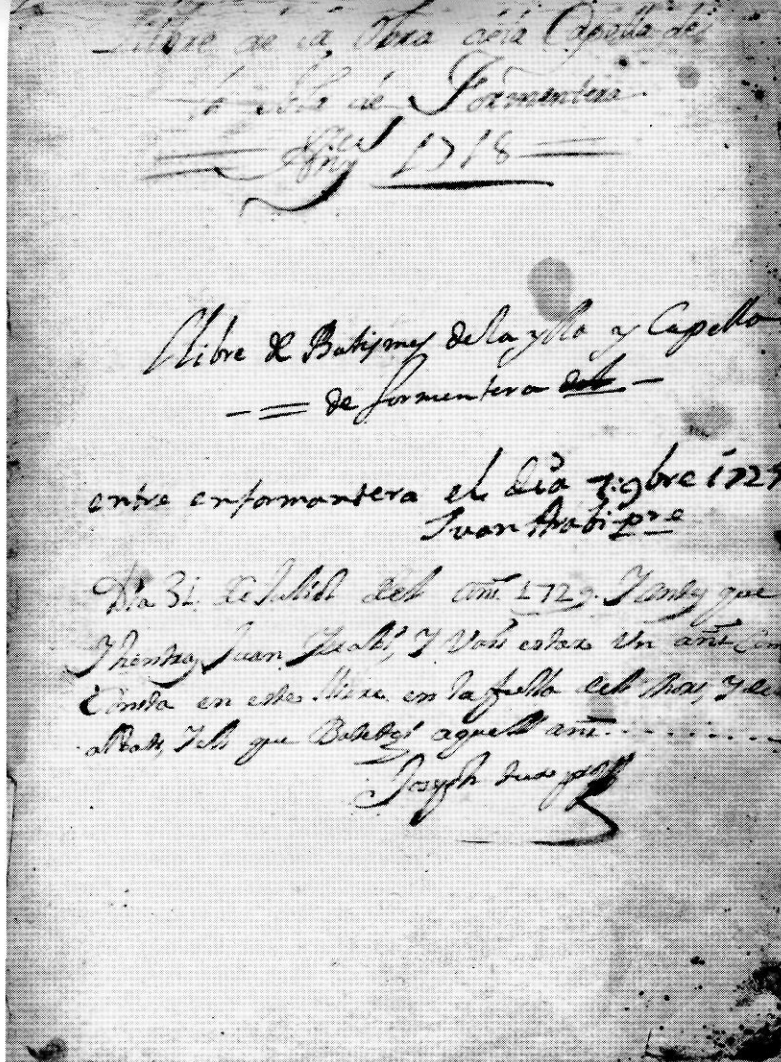
Ytem: Ordenam y manam que Andreu Arabí de Jaume y Vicent

Juan de Miquel obrers que han estat de dita capella degan dins quinze dies contadors des de la publicació de este donar compte, de dita administració en poder de dit Ribes prevere o de aquella person que per Nos sera señalada per a dit efecte, y la matexa obligaió tendrán lo que vuy es o en lo esdevenidor sera, luego que hauran concluit lo any de son officí, que sera per lo dia primer de Janfer cascun any.

Ytem: Ordenam y manam que dit(s) obrers tengan obligació de tenir una caixa de dos claus, la una de las quals tendra lo capella que allçi asisteix o per temps

Llibre de Baptismes de l'illa i capella de Formentera.

Llibre de l'Obra de la capella de l'illa de Formentera.

Catalina Als 23 de desembre
Vicenta del añ 1719 bategi yo
Silvestre debaix firmat amb lli-
Blai cencia del ordinari a
Catalina Vicenta Sil-
vestre filla de Fran-
cesc Joan blai de
Francesc y de Antoni-
na Juan de Francesc
conjugues. Foren pa-
drins Pere Juan de
Francesc y Antonina
Ferrer de Bartomeu.
Ad laudem Dei - A
glòria de Déu- Jaume
Arabí prevere

Catalina Als 2 de mars del
Vicenta añ 1720 batetgi yo
Rudesinda debaix firmat ab
Silvestra llicencia del ordina-
Costa ri a Catalina Vicen-
ta Rudesinda Sil-
vestra filla de Juan
Costa de Lluquí y
de Antonina Tur de
Andreu conjugues.
Foren padrins Bar-
tomeu Escandell de
Bartomeu y Ysabet
Torres de Antoni. Ad
laudem Dei.

Jaume Arabí pre-
vere.

Ysabet Als 6 de abril de
Josepha 1720 batetgi yo lo
Maria infra escrit a Ysa-
bet Josepha Maria
Silvestra Silvestre filla de
Tur Miquel Tur de Joan
y de Madalena Co-
lomar de Bertomeu.
Foren padrins Bar-
tomeu Escandell de
Bertomeu y Antoni-
na Costa de Joan.

Antoni Palau

Vegeu com, seguint l'estil de la parroquial Santa Maria i de les vicaries d'Eivissa, Silvestre era un dels noms de sant que sempre s'imposaven als infants que es batejaven. Tot i que no se sap per què ho feien així, es creu que la imposició del nom de Silvestre, podia ser una manera de manifestar el desig que els batejats vegessin acabar molts d'anys per intercessió del sant, la festa del qual es celebra el darrer dia de desembre. El seu nom podia ser la manera de dir molts anys i bons des del principi.

asistira, y la altra lo obrer Major, en la qual se guardara lo proseit de llimosnas per a la obra.

Ytem: Per quant entre els habitants y conredors de dita Ylla se (h)a convengut de que si lo que, Deu no vulga, es vessen presisats a deseparar dita Ylla de Formentera, que tots los hornaments fets per a la decencia de dita capella, com son caliz, patena, casulles, etc., sian aportats a la Yglesia Parroquial Santa Maria la Major de la Ylla de Iviza per a fi y efecte de celebrar en ells lo sacerdot o sacerdots que celebran en lo altar de las benytas animas de(l) purgatori, ab tal empero, que si per algun temps es tornas a cultivar la Ylla de Formentera es degan prestar dits hornaments per a haver de celebrar lo sacrifici de la Santa Missa en dita Ylla, ço es tots los hornaments de aquells que és trobaran y no se hauran consumit en lo us de ells.

Y per a la mes recta y deguda observacio de tots los sobredits capitols demunt expresats, manant al molt reverent Antoni Ribas prevere ara capella de dita Ylla, que

lo primer dia de feste publique dits capitols en dita capella a la (h)ora de lo ofertori per a que venga a noticia de tots, per a que contreveninse a tots a algu de aquells se proseira segons sera de justicia. Dades en la nostra Curia ecclesiastica en 23 de maig 1718. Dr Guillem Obrador, Vicari General y Official.- De mandato Yllustrissimi Domini Vicarii Generalis et officialis, Ximeno notarius.

Llibre de la Obra de la Capella de la Ysla de Formentera

Any 1718

Llibre de Batismes de la Ylla i Capella de Formentera

Entré en Formentera el dia 7 de novembre de 1724.- Juan Arabí prevere.

Dia 31 de juliol del añ 1729. Y antes que y hentras Juan Arabí y vaix estar un añ, com consta en este llibre en la fulla dels morts y dels albats y els que batetgi aquell añ. Joseph Tur prevere.

Ad perpetuam rei mem.

Die 15. Mensis Maij Anno à Nativitate
 de Dni. 1726. in festo Sancti Torquati Episcopi,
 et Martiris, assistentibus R. R. P. P. Ja-
 uo Arabi, Vincentio Clapés, et R. P. P. Ber-
 nardo Mari, alias Vinya, Ordinis Sancti Domi-
 nici, inchoata fuit Ecclesia Insule Formenta-
 ris, cujus titulares sunt: Sanctus Fran-
 cisus Xavierius, et Sanctus Ignatius Lo-
 yola, pro qua edificatione adiuverunt R. D. D.
 Josephus de Valencia, et Regas Proprietariorum
 terrarum, et omnium iuris D. octingentis nummis ar-
 gentis; et Dux huius Insule Formentis
 D. Marcus Tur Damia, quadringentis. Cetera
 autem elemosino, morantibus in ea, adiuvari de-
 bent, et ita determinatum fuit in Congressu omnium

magistrorum. Sit ad laudem Dei, et Santissi-
 ma Mariæ Virg. de Rosario, Angelicæ
 Præceptoris S. Thomæ Aquinatis, Valentini Apo-
 stoli S. Vincentij Ferrerij, et omnium Sanc-
 torum, quos tanquam Patronos imploramus. D.

1728, primera pedra de l'església

Per a record perdurable de l'esdeveniment.

El dia 15 del mes de maig de l'any de la Nativitat del Senyor 1726, en la festa de sant Torquat bisbe i màrtir, amb l'assistència dels reverents pares Jaume Arabí, Vicent Clapés, i el reverent pare fra Vicent Mari, alias Vinya, de l'orde de sant Domènec, es començà l'església de l'illa de formentera, de la

que són titolars sant Francesc Xavier i sant Ignasi de Loiola, a la qual edificació ha ajudat el reverent senyor doctor Josep de València i Regàs, Paborde nostre, doctor en tots los drets, amb vuit-cents pesos d'argent, i el capità d'aquesta dita illa de Formentera don Marc Tur Damià amb quatre-cents. Les altres almoines seran a càrrec dels pobladors de l'illa, com fou acordat en una assemblea general de tots.

Sigui tot a llaor de Déu i de la

1728.
 Pri-
 mera
 pedra
 de
 l'es-
 glésia.

santíssima verge Maria del Roser i de l'angèlic mestre sant Tomàs d'Aquino, i de l'apòstol valencià sant Vicent Ferrer i de tots els sants, els quals invocam com a patrons.

1737, de la capella a l'església

Als 13 de abril 1737 bategi yo debaix firmat en la capella de Formentera "licentia parochi" — amb permís del rector— a Antonina Jamenia Francisca Silvestra Ferrer filla de Lluquí Ferrer de Barthomeu y de Ysabel Torras de Pere conjuges. Foren padrins Francisco Royos de Antoni y Margalida Torras de Pera, tots (h)abitadors en Formentera. Ad laudem Dei.

Francesc Boffi, prevere y Regent.

Als 7 de juliol 1737 bategi yo debaix firmat en la Yglesia de Formentera "lisentia parroqui" a Toni Jusep Colomar Silvestre Colomar, fill de Jaume Colomar de Toni y Francina Ferrer de Pere, conjugues. Foren padrins Marc Tur Damia y Catalia Ribas de Pere, tots (h)abitadors en Formentera. Ad laudem Dey.

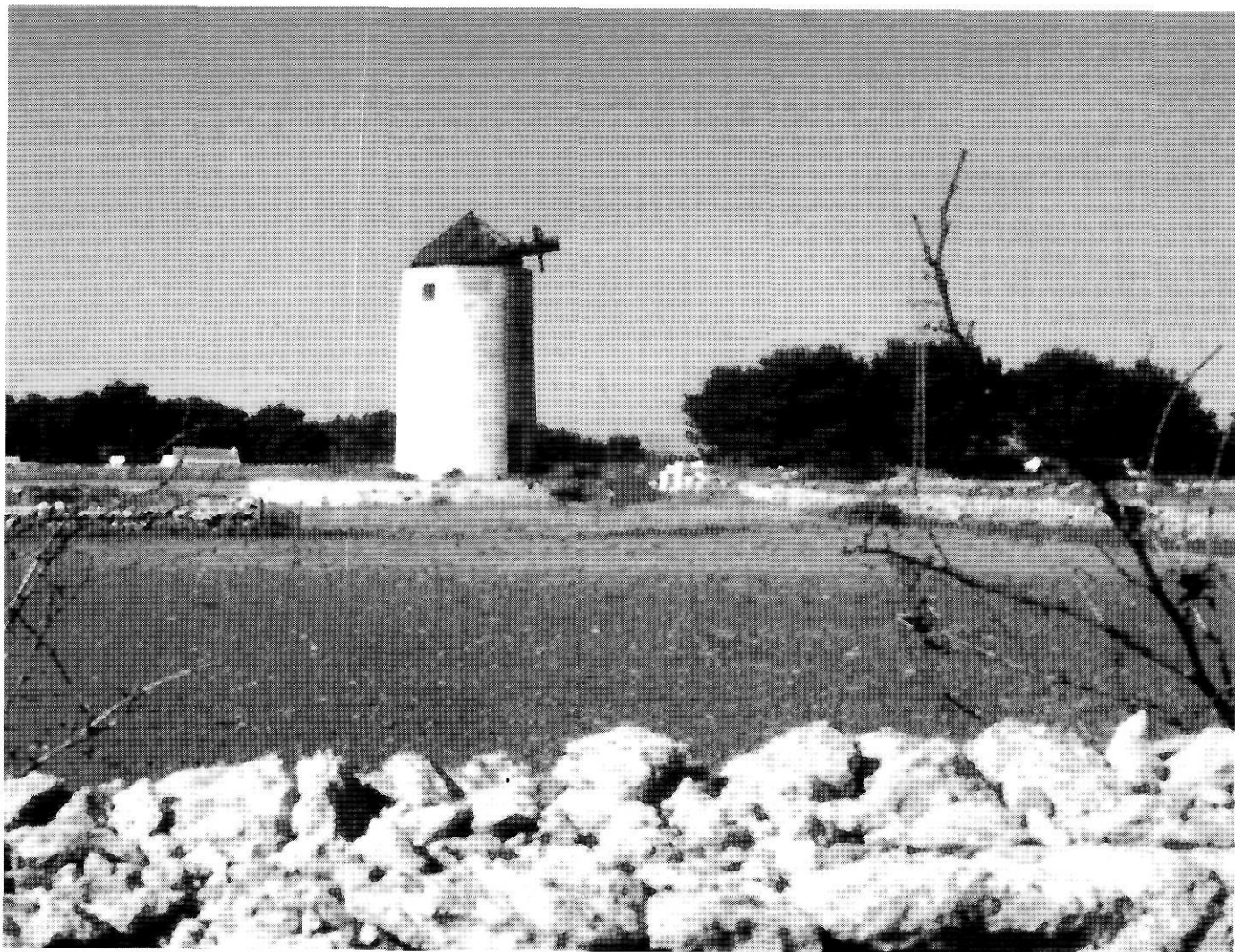
Francesc Boffi, prevere y regent.

Entre la primera partida i la segona hi ha una diferència substancial, encara que, a primera vista, el formulari de totes dues sembli idèntic. El baptisme de la primera encara es va administrar a la Capella; el de la segona, a l'Església.

Malgrat que se sol donar l'any 1738 com el del final de la construcció del temple de Sant Francesc Xavier, és evident que un any abans ja es considerava apte per als actes de culte. Des d'aleshores, mai més no torna a mencionar-se la capella.

1785, Illa de Formentera

Fins l'any 1738 no existia cap vicaria o ajut de parròquia en tota l'illa de Formentera, malgrat la seua extensió, que supera les tres llegües, la seua fertilitat i el manantial de les Salines. Per no haver-hi cap defensa contra les invasions dels algerians, ningú no gosava establir-s'hi. En haver-s'hi edificat l'església, l'any mencionat, que servia, al mateix temps, de baluard i plaça d'armes, i havent-s'hi destinat un vicari amb cura d'ànimes, l'illa s'ha poblat de tal manera que ja s'hi troben establertes prop de dues-centes famílies. Un sol rector, però, no pot abastar tot el que demana el seu servei, per causa de la

Molí d'en Botiga, la Mola. (Foto: Joan Marí Cardona.)

dispersió de les cases i la distància existent entre elles. A més, s'hi han d'afegir els empleats i els treballadors de les Salines. I així com la presència del temple i del seu vicari fou el motiu principal del poblament, tot el progrés s'ha aturat en els indrets on no es pot sentir la seua influència. Per això, per tal que l'illa de Formentera puguí seguir prosperant, ha semblat convenient i, fins i tot necessari, dividir-la en parròquies, de la manera següent:

1785, Parròquia de Sant Francesc Xavier

El 1738 els naturals de Formentera varen edificar una església dedicada a Sant Francesc Xavier, en la qual, fins a l'hora present, ha residit un vicari que tenia la cura d'aquella feligresia, la qual, per haver crescut notablement i atesa la seua extensió, sembla convenient dividir-la en tres parròquies; una en la mencionada església primitiva, el temple i la feligresia de la qual, segons la demarcació feta, assolirà les cases i el territori que comprenen la part més extensa amb el pla de l'illa que s'estén vers el cap de Barbaria, per a l'assistència de la qual serà instituit un rector, que tindrà la dotació següent:

El rector de Sant Francesc Xavier rebrà cada any per a la còngrua sustentació damunt la meitat de les primícies de la diòcesi 1.500 pesos

Més, per dret d'estola, funeràries i altres que abans rebia l'església matriu 700 pesos

Més, per la celebració 800 pesos 3.000 pesos

1785, Parròquia de la Mare de Déu del Pilar

A la banda de llevant de l'illa de Formentera s'aixeca un promontori anomenat la Mola, ben alt i escarpat, que comunica amb l'illa mitjançant un estret molt pronunciat. Al cim del promontori hi ha un pla molt bo, que s'estén més d'una lle-

gua, on s'han establert unes cinquanta famílies, de les quals encara viuen els primers pobladors. La llunyania de l'església de Formentera els feia impossible d'acomplir els actes de religió i vivien en gran desamparament. En visitar aquell promontori, comprovat el desconsol i les necessitats espirituals que suportaven aquells cristians dedicàrem una capella a l'advocació de la Mare de Déu del Pilar i vàrem posar-hi un eclesiàstic que els servís, el qual ells mateixos s'obligaren a mantenir amb totes les seues forces i possibilitats. Per la qual cosa, ha semblat necessari erigir en parròquia el temple mencionat, i posar-hi per a la seua assistència un rector perpetu, dispensant dita feligresia de l'impost a què s'havien obligat per mantenir-lo, dotant-lo d'aquesta manera:

El rector de la Mare de Déu del Pilar rebrà cada any per a la necessà-

ria sustentació, damunt la meitat de les primícies de la diòcesi destinada a la dotació dels rectors 1.500 pesos

Més, per dret d'estola, funeràries i altres que abans rebia de l'església matriu 500 pesos

Més, per la celebració 800 pesos
2.800 pesos

1785, Parròquia de Sant Ferran Rei d'Espanya, en la Reial Fàbrica de les Salines de Formentera

El Rei nostre Senyor, que mogut pel seu religiós zel manà que es fundàs al seu reial càrrec una parròquia en la fàbrica de les Reials Salines d'Eivissa, ha disposat també que se n'instituís una altra, amb les mateixes finalitat i dotació, en la Salina de l'illa de Formentera, i per acomplir la Reial voluntat, s'estableix en la dita Salina una nova parròquia sota l'advocació del gloriós Rei d'Espanya Sant Ferran, la qual, segons el terme que li ha estat assignat, comprendrà, a més dels treballadors i oficials de la reial Hisenda, junt amb els treballadors que van a la fàbrica per treure la sal, totes les cases pròximes i els habitants en el pla de Formentera vers la banda de ponent, segons confronta amb la parròquia de Sant Francesc Xavier, assenyallant la dotació que tindrà el rector perpetu per al seu servei, de la mateixa manera i per idèntiques causes que en la Salina d'Eivissa, és a dir:

Serà dotació de cada any del rector de la parròquia de Sant Ferran sobre les rendes de la Reial fàbrica de la salina 2.300 pesos

Més, per la celebració i altres 800 pesos

3.100 pesos

Els illots

Les illes de l'Espalmador, l'Espardell i d'altres adjacents estan deshabitades del tot, i, encara que són ben aptes per a pesqueres, fàbriques i altres establiments útils, quan aquests s'hi instal·lin, el bisbe d'Eivissa determinarà si convé constituir-los en una parròquia nova o s'han d'assignar a la que sembli més oportú, pel que fa a la seua assistència espiritual i al bé de l'Estat, posant-ho en coneixement de sa Majestat.

Donat en el nostre palau episcopal de la ciutat d'Eivissa el dia setze de juliol de mil set-cents vuitanta-cinc.

Manuel, Bisbe d'Eivissa.

JOAN MARÍ CARDONA

Pla i divisió de les parròquies de la diòcesi d'Eivissa del bisbe Abad y Lasierra.

Parròquia de Nra Sra del Pilar.

Al Oriente de la Isla de Formentera se levanta un Promontorio llamado la uola, bastante elevado y escarpado, que se divide de la Isla por un Istmo muy angosto: en la Cima del Promontorio hay un llano muy hermoso, que se extiende a mas de una legua, y en él se han establecido como cincuenta Familias; todavia viven sus primeros Pobladores: la distancia de la Iglesia de Formentera les imposibilitaba cumplir con sus Ocios Religiosos, y vivian en sumo desamparo: habiendo llegado de Visita a dicho Promontorio, y visto el descuido y necesidades espirituales que padecian aquellos Fieles, dedicamos una Capilla baxo la invocacion de Nra Sra del Pilar, y un Ecl.º que les sirviese, al qual ellos se obligaron a mantener sobre todas sus fuentes y bosibles; por lo que ha parecido necesario erigir dicha Iglesia en Parròquia, e instituir

para su asistencia un Cura Párroco perpetuo, relevando a aquella Feliglesia del impuesto que se habian cargado sobre sus haberes para mantener el Párroco, y dotan dote en la forma siguiente.

El Cura Párroco de Nra Sra del Pilar percibirá anualmente por congrua sustentacion sobre la mitad de las Primicias de la Diocesi destinada para dotacion de los Curas. 10500.

Mas: por derecho de Estola, Funerales, y demas que antes percibia la Igl.ª Matriu. 1500.

Mas: por Celebracion 800.

20800.

En el Palacio Episcopal de la Ciudad de Eivisa a diez y seis de Julio de mil setecientos ochenta y cinco.

Manuel Obispo de Eivisa